

RAZISKOVALNE METODE

UDK 910.1 = 863

UDC 910.1 = 20

METODOLOGIJA GEOGRAFSKE RAZČLENITVE OZEMLJA

Ivan G a m s *

Geografijo zanimajo predvsem pojavi, ki so različno razporejeni po svetu. Ne zanima nas na primer koncentracija kisika v ozračju, ker ne povzroča razlik na zemeljskem površju, pač pa neenake koncentracije zračne vodne pare. Med osnovne naloge sodi torej, da krajevne različke opredelimo in jih ozemeljsko omejimo. Kljub tej pomembnosti pa ne v slovenskem in ne v tujem geografskem slovstvu ni primerno razvita metodologija geografske členitve ozemlja.

Ni namen tega članka, da bi podrobneje predstavil metode delitve ozemlja in uporabljeno terminologijo pri različnih avtorjih iz domače in tuje literature in polemiziral z njihovimi stališči. To bi zahtevalo celo knjigo. Naj omenim samo, da v slovenski geografski literaturi najdemo daljša poglavja o regionalizaciji pri I l e š i č u (1957—58, 83—99) in pri V r i š e r j u (1978, 133—154). Le malokdaj dva avtorja uporabljata isto metodologijo in terminologijo pri geografski delitvi ozemlja, predvsem pa so v tem pogledu velike razlike med geografskimi panogami in narodi. Če pa je geografija ena veda, mora imeti tudi enotno terminologijo. Ker je doslej nismo dosegli, moramo o njej vsaj razmišljati. In to je namen tega članka. Kako lahko razlike v gledanju na metodologijo ozemeljske členitve zavirajo sporazumevanje in skupno delo, smo se zadnji čas lahko prepričali pri izdelavi koncepcije za novo geografsko monografijo Slovenije.

Poglejmo si najprej, kakšne termine bi potrebovali s stališča teoretske geografije.

Ozemeljske enote lahko določujemo na dva načina, glede na p o d o b n o s t in glede na i n d i v i d u a l n o s t. Delitev glede na podobnost imenujemo tudi tipizacijo. Glede na obseg podobnosti bi morali v geografiji ločiti vsaj dve kategoriji tipizacije:

a) podobnost glede na poedine pojave, ki sestavljajo predmet geografskih panog (na primer območje pogoste toče, področje malarije, gospodarsko nerazviti predeli),

b) podobnost v pogledu kompleksnosti ene geografske panoge oz. pokrajinsotvorne prvine. Te so po tradicionalni shemi geografije relief, klima, vodovje, prst, živi svet, naselja, prebivalstvo, promet, turizem.

* Dr., r. prof. Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze E. Kardelja, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

Po stopnji geografske kompleksnosti so lahko tipi zelo različni, skupno pa jim je, da še javljajo na več izoliranih mestih. Določimo jih glede na povprečno stanje v nekem ozemlju ali sveta, ki ga tipiziramo. Govorimo o tipu ravninskega, gričevnatega sveta, o aridnem klimatskem tipu, o tipih naselij, tipih gozdnate, industrijske pokrajine itd. Tipi imajo lahko tudi svojo hierarhijo (tip tržno usmerjenega kmetijstva lahko razpada na podtip mlečne živinoreje, podtip mesne živinoreje, monokulturni tip).

Drug način delitve ozemlja je po principu *i n d i v i d u a l n o s t i*. Taki individualizirani deli zemeljskega površja nikjer na svetu nimajo svoje ponovitve in so v tem primeru podobni človekovi osebnosti. To je tudi v duhu slovenskega pravopisa, po katerem se pišejo z veliko začetnico ne samo osebna lastna imena, ampak tudi imena pokrajin in toponimi vobče.

Pri geografski delitvi ozemlja je potrebno upoštevati, da se na površju Zemlje pokrajinske prvine bolj ali manj hitro spreminjajo ne le časovno, ampak tudi prostorsko in to v pogledu kvalitete kot tudi kvantitete. Zato že v principu ne more biti večjih povsem homogenih ozemelj. Če izdvajamo geografsko homogena ozemlja, delamo zavestno silo naravi z metodo, ki je plod miselne konstrukcije. To delamo, da bi si olajšali pregled čez krajevne razlike. Na vsaki točki zemeljskega površja se ustvarjajo različni spleti medsebojnega vplivanja pokrajnotvornih prvin (G a m s, 1959). Imamo lahko postopno prostorsko spreminjanje teh prvin, in hitreje preskoke, kjer se nadrejene pokrajino-tvorne prvine v ozkem prehodnem ozemlju spremenijo. To so meje pokrajin oziroma geografsko homogenih ozemelj. Da te meje ne veljajo samo za naravno pokrajino, ampak tudi za človeka, spoznamo že iz naše ljudske govornice. Pozna med drugim Pohorje, Rezijo, Ljubljansko barje in Kras, kjer bivajo Pohorci, Rezijanci, Barjani in Kraševci, ki vsi pomenijo tudi lastnosti prebivalcev. Geografi ugotavljamo geografsko homogena ozemlja tudi drugod po Sloveniji. Po naši metodologiji moramo tako določena geografsko homogena ozemlja pisati v smislu pravil obstoječega pravopisa z veliko začetnico, česar mnogi korektorji težko razumejo. Le avtor zapisa »dinarski kras« bo vedel, ali je mislil pri tem na kraški tip, za katerega so značilne goste vrtače in kraška polja, ali pa ozemlje v Dinaridih. Prvi primer se piše z malo, drugi z veliko začetnico. Podobni primeri so: vzhodna Slovenija in Vzhodna Slovenija, kras — Kras itd.

Poglejmo si najprej besede, s katerimi javna raba in naša stroka označuje zemeljske enote.

P r o s t o r — v slovenskem jeziku večpomenska beseda. Pogosto se javlja tudi v geografiji, navadno brez definicije. V r i š e r (1978, 135) loči ekonomski in geografski prostor. Slednji je »tridimenzionalni prostor, ki je sestavljen iz naravnega okolja z elementi družbenega delovanja ...«. V geografiji sicer ne obravnavamo zemeljskega površja kot same ploskve, temveč tudi prizemno ozračje, in v tem smislu govorimo o geosferi kot stiku litološke, zračne in vodne »sfere«, vendar je splošna predstava o prostoru le vezana na »geometrijski prostor«, to je izrazito trodimenzionalno tvorbo, kar pa v geografiji ni v ospredju. Za delitev ozemlja ima zato po mojem beseda omejen pomen, še najbolj za pojem države, katere pravice se raztezajo visoko v ozračje in globoko v tla;

p r e d e l — ima v javnosti in v geografiji mnogo pomenov. Pomeni lego (severni predeli), del celote (mestni, predmestni predel), tudi tip pokrajine (stepski predel, gorski predel, razviti, nerazviti predeli);

s v e t — mnogostranski pomen; v geografiji se uporablja v smislu območja (njivski, višinski svet), ozemlja vobče (tuji svet), tipa pokrajine (gorski svet, nižinski, alpski, subpanonski svet), Zemlje, vsemirja, itd.;

c o n a je po Slovarju slovenskega knjižnega jezika (v bodoče SSKJ) »zaključeno ozemlje zlasti glede na kako dejavnost, namembnost; predel, področje« (industrijska cona, pristaniška cona, obmejna cona);

p a s — mnogopomenska beseda. V naši stroki često označuje dolgo in ozko ozemlje (pas subpanonskega gričevja). Uporablja se pri višinski členitvi (višinski pasovi, pas hribovskih kmetij, pas rušja), v fizični geografiji v smislu pokrajin (pas tundre, savanski pas), ali območja (pas zahodnih vetrov);

p o d r o č j e, o b m o č j e — navzlic prizadevanjem nekaterih, da bi med njima uvedli pomenski razloček, se v javnosti in v naši stroki obe besedi javljata v istem pomenu. SSKJ pri obeh, kot tudi pri besedi **o k r a j i n o k o l i š**, med drugim, pripisuje: ozemlje z določenimi značilnostmi (pri področju navaja SSKJ: alpsko, gozdno, ledeniško, naftno, prepadno, humidno področje). Tudi v naši geografski literaturi se besedi javljata v smislu prostora, v katerem ima kaj svoj vpliv, moč, kot celota pojavov;

p r o v i n c a — v javni rabi največkrat upravno-politična enota, v javnosti in v naši stroki tudi v smislu podeželja, v vegetacijski geografiji in klimatologiji v smislu območja;

r a j o n — 4. knjiga SSKJ (pred oddajo v tisk, na vpogled v Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU) ga opredeljuje kot: 1. (manjše) področje, območje (gozdni rajon), 2. upravna enota med NOB. Rajon se pogosto javlja v kmetijstvu (vinogradniški rajon, rajon sivorjave pasme goveda), v geografiji pa največkrat v ekonomski geografiji v smislu proizvodnega rajona. **I l e š i č** (1957—58) uporablja besedo rajonizacija v smislu regionalizacije;

p o k r á j i n a (po SSKJ tudi pokrajina). Po SSKJ: 1. manjše ali večje ozemlje glede na oblikovanost, obraslost, urejenost, 2. upravna enota (glavno mesto pokrajine), 3. področje, območje, itd. V slovenski geografski literaturi ima različne pomeni, skoraj vedno pa je prisoten fizičnogeografski izgled zemeljskega površja (v smislu fiziognomske pokrajine, gl. **I l e š i č**, 1979);

r e g i j a. Geografski slovarji (med tujimi **M o n k h o u s e**, 1966, **S t a m p**, 1966, od naših **Geografija** — leksikoni Cankarjeve založbe) jo definirajo kot del ozemlja s specifično geografsko strukturo. **V r i š e r** (1978, 133) jo definira kot »individualno in glede določenih naravnih, gospodarskih in socialnih obeležij organsko povezano prostorsko enoto, ki se razlikuje od sosednjih enot«.

V r i š e r (1978, 138—141) loči fiziognomične ali naravne, tehnične, administrativne, historične in statistične, ekonomske, »homogene« in funkcijske regije. Vkljub determiniranju v geografskih slovarjih oznake regije za ozemlje s specifično regionalno strukturo pa se beseda v geografiji uporablja silno neenako. To je videti tudi iz **Westermannovega** leksikona geografije (1970) in šestjezične Mednarodne geografske terminologije (1980), kjer nastopa v angleški geografski literaturi na primer tudi termin »inovacijska regija«. V slovenski znanosti se javlja regija v različnih pomenih, kar je razvidno deloma tudi iz navedene **Vrišerjeve** delitve regij.

Zaradi mnogopomenbnosti zgoraj naštetih imen za ozemeljske enote bomo prišli do poenotenja geografske terminologije le z dogovorom v geografskih organizacijah, oziroma s tem, da se zavestno, zaradi napredka naše stroke, odpovemo preohlapnim

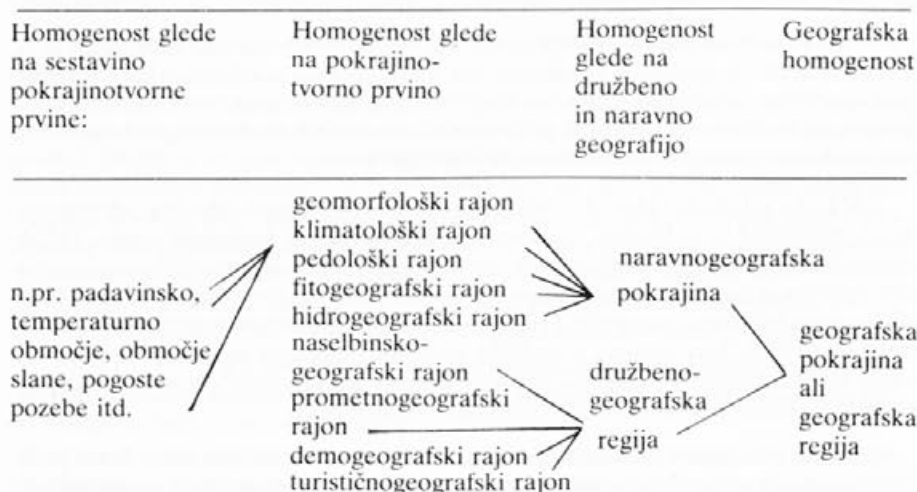
oznaka v prid nekaterih terminov v smislu ene besede za en pojem. Spodaj so navedeni taki predlogi za diskusijo.

1. Ime za ozemlje, izdvojeno glede na poedine pojave, ki sestavljajo predmet geografskih panog. Kot najprimernejša termina sta po mojem področje oziroma območje. Potrebno ju je vselej snovno opredeliti (vinogradniško območje, področje samotnih kmetij).

2. Ime za homogeno ozemlje glede na celo geografsko panogo (geomorfologija, prebivalstvo itd.). Ker imajo v javnosti razširjene besede preveč pomenov, kaže izbirati le med temi, ki se pojavljajo v ožji znanosti oz. geografiji. Po mojem pride v poštev predvsem rajon, čeprav se ta tudi v geografiji ne javlja v istem pomenu (klimatski rajon, turistični rajon).

3. Za individualizirane geografske komplekse uporabljamo v slovenski geografiji predvsem dve oznaki, pokrajino in regijo. Pri nekaterih avtorjih se javljata obe besedi v istem pomenu (na primer pri Vršiču, 1979, 132: ... »regija je določena pokrajina«, podobno Gams, 1983). Ilšič je skraja (1956) delil Slovenijo samo na »pokrajine«. Kasneje (1957—58) jo je delil na »pokrajinsko-fiziognomične ali pokrajinsko-geografske regije« in na »ekonomsko-funkcijske ali ekonomsko-geografske regije« in končno (1974, 1981) na »pokrajinsko-tipološke ali ekološke« enote ter na »geografske regije«. O pokrajini sicer ni popolne enotnosti in na primer besedo kulturna pokrajina nekateri pojmujejo predvsem kot ozemlje določenih družbenogeografskih razmer, drugi pa vključuje v ta pojem tudi naravnogeografsko pokrajino, ki jo je človek modificiral. V veliki večini primerov pa je pri uporabi besede pokrajina prisotna njena fizično-geografska oziroma fiziognomska podoba oziroma naravno-geografska kompleksnost. Iz teh razlogov predlagam, da bi pojem pokrajine omejili na naravnogeografski kompleks, za družbenogeografski kompleks pa dosledneje uporabljali besedo regija. Če pa imamo v mislih ozemlje v smislu geografske homogenosti, se kaže zediniti za besedo geografska pokrajina ali geografska regija. Predlagana shema je torej naslednja:

Terminologija delitve ozemlja na homogena območja:

Naravnogeografska pokrajina v smislu prejšnjega predloga pomeni vsaj v primeru gorate Slovenije nujno tudi že precejšnje individualnost ali tipičnost v družbenogeografskem smislu (v smislu regije), česar pa ne moremo v enaki meri trditi za nekatere prvne iz družbene geografije.

Za besedi pokrajino kot tudi za regijo je torej predlagan zoženi pojem (v primerjavi s sedanjo mnogopomensko rabo). To drži posebno za oznako regija, ki se javlja v naši geografiji zlasti pri naslednjih delitvah ozemlja:

1. Nodalne »regije«, od katerih so najbolj znane:

1.1. zgodovinsko upravopolitične enote. Najbolj živa je delitev na dežele, ki so imele pred prvo svetovno vojno svoj deželni parlament in svoje deželno središče: Koroška, Štajerska, Kranjska, Goriška, Istra (Tržaško je bilo samosvoje mesto, kjer je mestni svet opravljal posle parlamenta). Kljub večstoletnemu obstoju dežele niso privedle do geografske homogenosti ozemlja. Še je zaslediti učinke nekaterih manjših preteklih nodalnih upravopolitičnih območij, zlasti farnih središč in sodnih okrajev (Velikolaščansko, Cerkljansko, Kočevsko).

1.2. Sedanja statistična in upravopolitična območja. Matičnih okolišev, naselij in krajevnih skupnosti navadno ne proglašamo za regije, pač pa so poskusi, da bi za regije označevali občine. Te dejansko diverzificirajo ozemlje v toliko, v kolikor se medsebojno ločuje njihovo občinsko pravo. Imajo vpliv na rast naselja, v katerem je občinsko središče, v manjši meri na gravitacijo, na ustvarjanje homogene pokrajine pa morejo vplivati šele po dolgotrajnem obstoju, kar gotovo ne more veljati za naše, večidel l. 1958 preurejene občine, še manj na primer za nekajletne mariborske občine. V okviru občin pa so tudi tendence diverzificiranja ozemlja. Forsirana povojna industrializacija nekaterih dolin je pospešila ekstenzifikacijo zalednega hribovskega kmetijstva.

1.3. Območja gravitacijskih centrov različnega ranga (brez zgoraj navedenih nodalnih območij). Izrazna moč v geografiji tako deljenega ozemlja je oslABLJENA v primerih, kjer so krajevno ločeni centri za oskrbo, šolstvo, zdravstvo, promet, zaposlitev, infrastrukturo itd. Med njimi so po mojem mnenju najpomembnejši v geografiji še ne dovolj cenjeni zaposlitveni centri oz. območja zaposlovanja, ker vplivajo na inovacije, promet, gibanje prebivalstva, standard itd.

Poskusi, da bi nodalnim območjem, za katere so na voljo obilni statistični podatki, pripisali večjo veljavo v geografiji kakor jim pritiče po snovi, lahko povzročijo popačeno podobo. Trije primeri: Če po urbanističnih procesih v dolinskem naselju Mislinja, kjer 9/10 prebivalstva živi na robu istoimenske statistične ozemeljske enote, klasificiramo vse ozemlje, potem sega območje močne urbanizacije do vrha Pohorja, od koder pa mora napraviti hribovsko prebivalstvo na devetih desetinkah ozemlja do centra v dolini mnogo daljšo in napornejšo pot po bregeh kot prebivalstvo v tistih dolinskih krajih, ki morajo hoditi v centre v sosednji ravninski kraj. Videli smo karte, kjer je bilo po stopnji pokrajinske degradacije središčnega kraja Jesenic »degradirano« ozemlje od vrha Karavank do osredja Julijcev. V hribovskih krajih slovenjgraškega Pohorja se je prebivalstvo po l. 1869 domala razpolovilo, v delu istih naselij, ki sežejo na dno Mislinjske doline, pa večidel podvojilo.

Ker predlagamo termin regija za večjo geografsko homogenost ozemlja, kot jo pomenijo navedeni nodalni centri, bi njihova območja kazalo imenovati območja ali področja (n.pr. območje celjskega gravitacijskega središča) in ne regije.

Zaključki:

V geografiji je potrebno deliti ozemlje po raznih vidikih. Nobena metoda delitve ni popolna, vsaka pa lahko prispeva svoj delež k poznavanju krajevnih razlik. Hiba bolj geografsko kompleksnih delitev je v tem, da tradicionalne pokrajine ali regije niso povsem geografsko homogene (za Ljubljansko barje je sicer značilna mokrotna ravnica, toda okoli 2/10 odpade na gričevnate osamelce in prodne vršaje, ki so sušnejši). Več različnih delitev zato praviloma bolj opredeljuje značaj nekega ozemlja kot ena sama. V tem smislu ni pametno, eno delitev postavljati proti drugi kot alternativno. Potrebno je pri vsaki delitvi ozemlja uvodoma točno označiti kriterije delitve ozemlja oziroma za kakšna območja—področja, rajone ali regije gre. Delitev po kombiniranih izhodiščih je včasih dvomljiva. Na primer Melikova knjiga Štajerska s Prekmurjem in Mežiškodolino, 1954, je poskus, ozemlje omejiti po nekdanji deželi (južni) Štajerski in Prekmurju ter po porečju (Meže), pri tem pa je iz tako omejenega ozemlja izpadel južni rob Štajerske v Posavskem hribovju, naslov pa izpušča obravnava koroški del Dravske doline med Libeličami in Vrati.

Nejasnosti povečujejo zemljepisna imena, ki imajo v geografskih panogah različne pomeni. Dolina pomeni v geomorfologiji dno z neposrednim pobočjem vred*, v pokrajinski ekologiji navadno le kvartarne terase v dnu, pri delitvi ozemlja po principu gravitacije oz. nodalnosti pa ozemlje do razvodnice. V gričevnati, hriboviti in gorati pokrajini so zato na nekaterih kartah same doline, na drugih same vzpetine (primer Dravske doline, Poljsanske doline). Nejasnosti bi odpravili, če bi taka sporna imena že v naslovu snovno bližje opredelili (gravitacijsko območje Dravske doline, kvartarno dno Poljsanske doline itd.).

Nekatere pokrajnotvorne prvine in procesi, ki jih obravnavamo v geografiji, imajo tu večji, drugod manjši spekter vplivanja. V glavnem bi mogli ločiti dve kategoriji dejavnikov, pokrajnotvorne in razvojne. V reliefno razgibani Sloveniji je zelo očitno učinkovanje prvin in procesov v smeri tektonika → litološka sestava → relief → prst ↔ podnebje → vodne razmere ↔ rastlinstvo ↔ kmetijska izraba tal, do neke mere še oblika in gostota kmečkih naselij in poljska parcelacija (Gams, 1983). Pri razvojnih dejavnikih pa je vrstni red po vplivanju manj očiten in v tej verigi dejavniki ne vplivajo samo naprej, ampak tudi vzvratno: lega ↔ industrija ↔ promet ↔ urbanizacija ↔ oskrba ↔ prebivalstveno gibanje ↔ življenjski standard. Smer vplivanja v tem vrstnem redu nakazujejo vmesne črte s puščicami.

Vsaka delitev ozemlja ima svojo moč za geografijo glede na značaj ozemlja. V spodnji tabeli je označeno območje vplivanja treh načinov delitve reliefno razgibane Slovenije, ki se pogosto javljajo v naši geografiji.

* Geomorfološka oznaka Dravska dolina pomeni dolino same Drave in ne tudi dolin njenih pritokov in ni istovetna z ohlapno oznako Dravska dolina za gravitacijsko območje.

Metodologija geografske razčlenitve ozemlja

Pokrajino- tvorna prvina in razvoj	Reliefna delitev	Delitev po funkcijski naselbinski mreži	Upravno- politična delitev
relief	++		
klima	+		
prst	++		
rastlinstvo	+		
vodovje	+		
izraba tal	+		
naselja	+	++	+
prometnice	+	++	+
prebivalstvo	+	++	+
turizem	+	+	+
razvoj	+	+	+

++ močan vpliv

+ zmeren vpliv

Naravnogeografski dejavniki medsebojno vplivajo aktivno, na družbenogeografske pa pasivno, navadno kot modifikatorji procesov, ki imajo svetovne dimenzije (ekonomski, tehnični razvoj, urbanizacija, koncentracija prebivalstva).

Mnoge metode geografske členitve ozemlja nimajo izdelanega horološkega sistema. Med boljše izdelane sodijo:

pokrajinska ekologija: ekotop — ekotopski sistem — mikroregija — subregija — mezoregija — makroregija;

funkcijska naselbinska mreža: kraj (naselje) — gravitacijsko središče prvega, drugega, tretjega ... reda, medobčinsko središče, regionalno središče, republiški center, državni center. Znotraj območja lahko ločimo osrčje, obroč, zunanje območje, agrarna periferija;

statistični okoliši: popisni okoliš (V SR Sloveniji 12.391) — statistični okoliš (7800) — naselje (5954) — katastrska občina (2794) — krajevna skupnost (1208) — občina (65) — medobčinska skupnost (okraj) — republika — država.

Literatura

G. a m s, I., 1959, Problematika regionalizacije Dolenjske in Bele Krajine. Geografski vestnik XXXI, Ljubljana.

- G a m s, I., 1983, Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana (učbenik za srednjo šolo)
- Geografija. Leksikoni Cankarjeve založbe (ur. M. Krušič) (prevod Herder Lexikon Geographic). Ljubljana 1977
- I l e š i č, S., 1956, Slovenske pokrajine. Geografski obzornik III, št. 2. Ljubljana.
- I l e š i č, S., 1957—58, Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije. Geografski vestnik XXIX—XXX. Ljubljana.
- I l e š i č, S., 1974, Geografska regionalizacija Jugoslavije. Zbornik seminarja o slovenskem jeziku, literaturi in kulturi za inozemske slaviste na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Ljubljana.
- I l e š i č, S., 1981, Redakcijska zasnova in struktura predvidene regionalne geografske monografije Slovenije. Geografski vestnik LIII. Ljubljana.
- International Geographical Terminology — IGU — Commission Int. Geographical Terminology (ur. E. Meynen). Wiesbaden 1980.
- M o n k h o u s e, F., J., 1966, Dictionary of Geography. London
- S t a m p, D., Longmans Dictionary of Geography. London
- V r i š e r, I., 1978, Regionalno planiranje. Ljubljana
- Westermann Lexikon der Geographie, B. III, 1970

METHODOLOGY OF THE GEOGRAPHICAL TERRITORIAL DIVISION

Ivan Gams

(Summary)

In spite of its importance for geography the methodology of the territorial division has been neglected so far. The terminology of the territorial division varies according to authors, geographical branches and national geographies. If geography is only one science it has to have a uniform terminology. Three kinds of terminology are needed:

1. for territorial division according to the principle of areal similarity in respect to one feature dealt with by part of geographical branch (for instance: arid area, area of population decrease),

2. for territorial division according to the principle of areal similarity in respect to the total geographical branch (geomorphological region, population region),

3. for territorial division according to the principle of the complex geography, that is to say division to individual regions.

In the Slovene text the terms for these three types of division (the first two are called territorial typification) are proposed. The value of different nodal areas in the case of the mountainous Slovenia is analysed. Methods of territorial division are complementary to each other and all of them needed by geography, if the principles of division are sufficiently explained and their value is not exaggerated.